

تاریخ علم پزشکی

آزیتا عاقبتی^{الف*}، جواد عجمی^ب، رضا صفدری^ج، پریسا سحرخیز^د

^{الف} دانشجوی دکتری مدیریت اطلاعات سلامت، هیئت علمی مرکز آموزش عالی علوم پزشکی وارستگان، مشهد، ایران

^ب کارشناس ارشد مدیریت بازرگانی، سازمان تامین اجتماعی خراسان رضوی، مشهد، ایران

^ج دکتری مدیریت اطلاعات سلامت، هیئت علمی دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران

^د متخصص ترمیم دندان پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی بیرجند، بیرجند، ایران

چکیده

سابقه و هدف: پیرامون اقوام و سرزمین‌هایی که پزشکی و درمان را آغاز کرده‌اند، آرا و عقاید مختلف وجود دارد. مطالعه حاضر به منظور شناخت تاریخچه علم پزشکی جهت پژوهش‌های آتی محققان صورت گرفته است.

مواد و روش‌ها: بررسی حاضر مطالعه مروری بوده که با استفاده از کتب، مقالات، مجلات داخلی و خارجی و منابع الکترونیک و سایت‌های قابل دسترس اینترنت صورت گرفته است.

یافته‌ها و بحث و نتیجه‌گیری: تا ۳۹۰۰ سال قبل از میلاد مسیح، بیماری صرفاً یک بلای آسمانی به شمار می‌آمد و کسی قادر به یاری بیماران نبود. در این دوران مردی یونانی به نام اسقلیبوس اولین انسانی بود که نام طبیب بر خود نهاد. دانش پزشکی در مصر قدیم توسط ایمحوتپ (حدود ۳۱۵۰ سال قبل از میلاد مسیح) از مذهب و خرافات جدا شد. وی احتمالاً نخستین کسی است که قبل از بقراط عنوان طبیب داشته است. پزشکی علمی که با فلسفه علمی پیوند دارد، نخستین بار در میان یونانی‌ها پدید آمد. طب یونانی با ظهور طبیب بزرگ بقراط تکمیل و به صورت جامعی تدوین گردید. در اواسط قرن نوزدهم جراحی به پیشرفت‌های بسیار عالی نایل گردید. به نظر می‌رسد از آغازین روزهای طبابت مدارک و اسناد مربوط به آن به نوعی وجود داشته است.

کلیدواژه‌ها: تاریخ، علم پزشکی

تاریخ دریافت: مرداد ۹۵

تاریخ پذیرش: اردیبهشت ۹۶

مقدمه:

در طب و طبابت، سومری‌ها علاوه بر توسل به سحر و جادو، گاهی مانند عصر حاضر نسخه طبی هم می‌نوشتند و به کمک داروهای گیاهی و معدنی و حیوانی بیماران را معالجه می‌کردند. نسخه‌ها روی الواح گلی نوشته شده‌اند.

جرجی زیدان در تاریخ تمدن اسلام می‌نویسد: «پزشکی یکی از علوم است که کاهنان بابل (کلدانیان) اساس آن را وضع کردند، چه که آنان نخستین مردمی هستند که درباره معالجه بیماران مطالعه نمودند. معمول‌شان چنان بود که بیماران را سر راه‌ها و گذرها می‌گذارند تا مگر رهگذری از آنجا بگذرد و هر کس به آن بیماری دچار گشته و درمان او را پیدا کرده، اطلاعات خود را باز گوید (۱). مهمترین اطلاعات در

پزشکی و درمان در سرزمین‌ها کهن پیرامون اقوام و سرزمین‌هایی که پزشکی و درمان را آغاز کرده‌اند، آرا و عقاید مختلف وجود دارد. می‌توان چنین فرض کرد که معالجه با ایمان و عقیده لاقول در یکی از نقاط جهان آغاز شده است. برخی بین النهرین و مصر و هند و چین و یونان را آغازگران این فن شریف می‌دانند. عده‌ای هم قاره آمریکا بویژه کشور باستانی پرو را محل نشو و نمای طب و طبابت برشمرده‌اند. به علت حاصلخیز بودن سرزمین بین النهرین تمدن‌های بسیار قدیمی سومر و بابل و آشور در آن پا به عرصه وجود گذاشتند.

خصوص طب بابلی ها از طریق لوحه های گلی به جای مانده بدست آمده است (۲).

پزشکی و درمان آشور مشابه سومر و بابل بوده است (۱).
طب سنتی اروپائیان برگرفته از طب آشوریان و بابلیان بود (۳).

در مصر باستان مردم معتقد بودند که «بیماری حاصل کار روحی شریر است که در پیکر بیماران داخل می شود. یک نسخه پزشکی تنها می توانست علائم بیماری را کاهش بدهد یا پنهان گرداند.

بررسی مدارک و سوابق مصر باستان نشانگر این حقیقت است که در مصر جراحی بسیار اهمیت داشته است. شناخت بسیار ناچیز از عمل جراحی در مصر باستان متکی به پاپیروس های ابرز و اسمیت است.

مهمترین سند پزشکی بسیار قدیم «پاپیروس اسمیت» نام دارد در این پاپیروس اطلاعات گرانبهایی در زمینه طب و طبابت مصریان در ۱۶۰۰ سال پیش از میلاد جمع آوری شده است.

پاپیروس ابرز متعلق به قرن پانزدهم پیش از میلاد است و نشان می دهد که مصریان حدود ۳۵۰۰ سال قبل گردش خون را می شناختند و می دانستند که دل محرک آن است (۱).

اطلاعات ما درباره ی مصری ها در مقایسه با سایر اقوام کهن بیشتر است و دلیل آن هم وجود کتیبه ها، بناها و به خصوص الواح و اوراق پاپیروس است (۲).

دانش پزشکی در مصر قدیم توسط ایمحوتپ (حدود ۳۱۵۰ سال قبل از میلاد مسیح) از مذهب و خرافات جدا شد. وی احتمالاً نخستین کسی است که قبل از بقراط عنوان طیب داشته است (۱).

شناخته شده ترین نظام سنتی طب هند آیورودا خوانده می شود که به معنای دانش لازم برای زندگی طولانی است و بر عقاید قدیمی ترین مذاهب اصلی هند یعنی هندوئیسم و بودیسم مبتنی است (۴). آیورودا یا طب هندی نوعی سیستم پیچیده است که براساس تأثیر متقابل جسم، فکر و روح عمل می کند (۲).

هندوستان در گذشته به عنوان گنجینه گیاهان گوناگون دارویی و ادویه شناخته شده بود. سوشروتیه از بنیانگذاران پزشکی علمی هند می باشد و نخستین کسی است که طب را از جادو و دین جدا کرد (۱). هندی ها در جراحی، به خصوص جراحی پلاستیک تبحر خاصی داشتند. امروزه در شبه قاره هند طب سنتی در برابر طب رایج همگام پیش می رود و دنیای داروسازی از تجربیات رهروان طب سنتی حداکثر استفاده را کرده و داروهای جدیدی به جهان پزشکی و داروسازی عرضه می دارند (۵).

چین کشوری است که یکی از باستانی ترین و فلسفی ترین شیوه های سنتی درمان در جهان را دارا می باشد که قدمتی نزدیک به طب مصری دارد (۶).

تاریخ طب سنتی چین به حدود ۲۵۰۰ سال قبل از میلاد مسیح می رسد. و جالب اینکه به فلسفه مبنایی آن مواردی اضافه شده ولی مطالب حذف شده آن اندک است (۳).

چینیان باستان داروهای زیادی برای معالجه بیماران و زخمی ها می شناختند. به طور کلی گیاه درمانی بخش مهمی از درمان های چینیان باستان را تشکیل می داد. شن ننگ (Shen Nung) مشهور به پدر علم پزشکی چین کتاب گیاه نامه را که ظاهراً قدیمی ترین کتاب طبی است تألیف نمود

مسیحیت، طب اروپایی را همراه خود به چین برد ولی بیماران چینی همواره با شیوه های قدیمی خود و گیاهان دارویی درصدد معالجه بیماری ها برآمده و تنها در جراحی از روش های اروپایی سود جسته اند (۱).

ابزارهای اصلی طب چین طب سوزنی و طب گیاهی می باشند. در کنفرانس سلامت ملی در سال ۱۹۵۰ تصمیم گرفته شد که طب سنتی چینی و طب رایجدر یک سیستم سلامت ترکیب شوند (۷).

دولت های چین و هند بیشترین تلاش را در به کارگیری طب سنتی در جهت تقویت مراقبت های بهداشتی اولیه در مناطق دوردست متمرکز کرده اند (۸). امروزه طب چینی همچنان در کنار پزشکان طب رایج باقی مانده است (۹).

پزشکی علمی که با فلسفه علمی پیوند دارد، نخستین بار در میان یونانی ها پدید آمد. در این دوره پزشکی، غیرمذهبی با

جالینوس از نخستین کسانی است که به شکل گسترده و ژرف به این کار پرداخته و رساله های متعددی از او در زمینه های تشریحی بر جای مانده است. در میان پزشکان پس از اسلام یکی از برجسته ترین کسانی که به کالبدشناسی گرایش فراوانی داشت یوحنا بن ماسویه بود که از ترس خلیفه وقت به پژوهش بر روی بوزینه بسنده کرده بود. درباره ی اجرای کالبدشناسی از بزرگانی چون محمد بن زکریای رازی و ابن سینا نیز گزارش مستند در دست نیست شاید پنهانی به کالبدشناسی می پرداخته اند رازی در کتاب شکوک علی جالینوس آرا وی را رد کرده و دیدگاهی دیگر را مطرح نموده که بدون آزمایش تجربی ممکن نبوده است (۱۱).

تاریخچه جراحی و بیهوشی

در انگلستان برای نخستین بار جراحی به صورت حرفه ای رسمی درآمد. (۱۵۴۰ م) سه سال بعد آندره وزال کتاب «درباره بدن انسان» را انتشار داد و کالبدشناسی حرفه ای و جراحی را وارد مرحله جدی ساخت. در اواسط قرن نوزدهم جراحی به پیشرفت های بسیار عالی نایل گردید. اما هنوز حفره های بدن- شکم، سینه، جمجمه- منطقه ممنوع محسوب می گردید. در قرون وسطی به جای داروهای بیهوشی از اقدامات و تدابیر خشونت آمیز استفاده می کردند، چون کلیسا داروهای بیهوشی را سحر و جادو به شمار می آورد و آن را حرام می دانست.

نخستین سنگ بنای تاریخ بیهوشی در ۱۶ اکتبر سال ۱۸۴۶ میلادی در بیمارستان عمومی ماساچوست در بوستون گذارده شد و نخستین عمل جراحی زیر بیهوشی کامل به وسیله ویلیام توماس گرین مورتون انجام گرفت.

با تولد بی حسی و بیهوشی، یکی از بزرگترین موانع پیشرفت جراحی برداشته شد، لیکن هنوز مانع بزرگ دیگری در سر راه به کمال رسیدن جراحی وجود داشت. این مانع عفونت ناشی از عمل بود. نخستین بار، دانشمند بزرگ فرانسوی به نام لویی پاستور موجودات ذره بینی که باعث چرکی شدن زخم، قانقاریا یا باد سرخ می شوند به جهان پزشکی نمایاند. پاستور عصر میکروب شناسی را در تاریخ پزشکی آغاز کرد (۱).

طب مذهبی پنهانی رقابت می کرد. علی رغم اینکه پزشکان غیرمذهبی اصل علم خود را به اسقلیون (خدای پزشکی یونان) نسبت می دادند، اما در معالجات از توسل به او اجتناب می ورزیدند (۱) معابد اسکولاپیاقرنها به صورت مراکز درمانی و نگهداری مدارک و پرونده های پزشکی رونق داشته و پزشکان بسیاری را آموزش می داد (۱۰).

طب یونانی با ظهور طبیب بزرگ بقراط متولد به سال ۴۶۰ قبل از میلاد تکمیل و به صورت جامعی تدوین گردید (۱) یونانیان هم توسط بقراط بین جادوگری و علم طب فاصله ایجاد نمودند (۳).

او ترتیب دهنده سوگند پزشکی که به نام خودش سوگند بقراط نام گرفته است و جنبه محرمانه بودن کلیه اطلاعاتی که بیمار در اختیار پزشک قرار می دهد از اینجا آشکار می شود (۱۰).

پس از بقراط روش طب و طبابت او سال ها ادامه یافت تا در رونق مدارس اسکندریه و روم جالینوس طبیب بزرگ دیگر یونانی با مطالعات و تحقیقات خود در داروشناسی و تشریح مباحث جدیدی را بر آن ها افزود.

از آغازگران پزشکی و درمان دیگر باید دیسکوریدوس را نام برد. وی طبیبی مشهور از یونانیان است که در قرن اول میلادی در روم طبابت می کرد.

در اسکندریه، هروفیلوس خالکدونی که در ۲۸۵ سال قبل از میلادی زیست در تعلیم و تخصص پزشکی به شهرت رسید. او بدن جانوران و انسان ها را کالبد شکافی می کرد. پس از هروفیلوس، اراسیستراتوس یونانی ساکن اسکندریه پزشکی علمی را بیش از پیش رواج داد (۱).

از دوره روم شرقی اسناد و مدارک قابل ذکری در دست نیست، تنها اسناد و مدارک پزشکی این دوره توسط طلاب دینی و راهب ها ثبت شده است (۱۰).

پیشینه کالبدشناسی:

تاریخ نویسان پزشکی بر این باورند که ارسطو شاید نخستین کسی باشد که به کالبدشناسی مقایسه ای پرداخته است.

- جریانات برجسته تاریخ طب
 ۵۰۰۰ سال قبل از میلاد ← به عنوان یکی از اولین اقدام های جراحی، سوراخ هایی در جمجمه تعبیه شد.
 حدود ۴۰۰ سال قبل از میلاد ← بقراط به پزشکان چگونگی مشاهده ی تعیین و استفاده از روش های درمانی ملایم را آموزش می داد.
 حدود سال ۱۸۰ میلادی ← جالینوس دانش رومی ها و یونانی ها را در زمینه ی طب خلاصه کرد.
 ۳۹۰ میلادی ← فابویلا یکی از اولین بیمارستان های اروپا را تأسیس کرد.
 ۱۳۴۷ ← همه گیری مرگ سیاه (طاعون خیارکی) در اروپا آغاز شد.
 ۱۵۴۳ ← فراسیوس اولین کتاب دقیق را در مورد کالبدشناسی انسان منتشر کرد.
 ۱۶۷۶ ← آتومی فان سون هوک میکروب ها را زیر میکروسکوپ مشاهده کرد.
 ۱۷۹۸ ← ادوارد جنر برای پیشگیری از آبله روش واکسیناسیون را به کار گرفت.
 ۱۸۱۶ ← رنه لایک گوشی معاینه را ابداع کرد.
 ۱۸۳۹ ← ماتیاس شلایدن و تئودور شوان این واقعیت را مطرح کردند که تمام موجودات زنده از واحدهایی به نام سلول درست شده اند.
 ۱۸۴۶ ← ویلیام مورتن از بی هوشی در جراحی استفاده کرد.
 ۱۸۵۴ ← جان اسنو انتقال و بارها از طریق آب آشامیدنی را ثابت کرد.
 ۱۸۶۷ ← ژوزف لیستر روش ضدعفونی را برای پیشگیری از عفونت زخم های جراحی شرح داد.
 ۱۸۷۸ ← لویی پاستور فرضیه میکروبی بیماری ها را شرح داد.
 ۱۸۹۵ ← ویلیام رونتگن پرتوهای ایکس را کشف کرد.
 ۱۸۹۷ ← رونا لدراس انتقال مالاریا از طریق پشه را ثابت کرد.
 ۱۹۱۲ ← کازیمیر فونک اولین ویتامین را خالص کرد.
- ۱۹۴۱ ← تولید انبوه پنی سیلین شروع شد.
 ۱۹۵۳ ← جان گیبون با موفقیت دستگاه قلب و ریه مصنوعی را برای انسان به کار برد.
 ۱۹۵۵ ← واکسیناسیون در مقیاس گسترده ای علیه فلج اطفال آغاز شد.
 ۱۹۶۷ ← کریستان بارنارد اولین پیوند قلب موفق را انجام داد.
 ۱۹۹۰ ← ولبیفرنچ اندرسون اولین ژن درمانی موفق را انجام داد(۴).
 تاریخچه مدارک پزشکی:
 تاریخ مدارک پزشکی را باید به موازات تاریخ طب و به طور همزمان و در ارتباط با آن مورد بررسی قرار داد. به نظر می رسد از آغازین روزهای طبابت مدارک و اسناد مربوط به آن به نوعی وجود داشته است. اسناد و مدارک هرچقدر هم که ابتدایی بوده اند و به هر شکل چه به صورت کنده کاری و حکاکی روی دیوارگاهای باستانی و یالوح های منقوش و یا اثارکنده کاری روی لوح های رسی پخته شده دوران بابل و نینوا و چه خطوط تصویری در معابد و معابر مصر باستان و چه طومارهای طویل نی، کاغذهایی از جنس پاپیروس و یا رسالات مکتوب روی کاغذهای پوستی به شکل طومار در عصر یونان و روم و یا هنرنوع دیگر دارای همان ارزش و اهمیت و مقصودی بودند که هم اکنون گزارشات پزشکی مدرن و بدون از جمله کامپیوترها، دیسک های نوری و ابزارهای مورد استفاده فوق پیشرفته عصر حاضر برای پزشکان و سیستم های بهداشتی درمانی فعلی دارند(۱۰).
 این موضوع که اسناد از جمله مدارک مورد مطالعه تاریخ هستند و الزام در پرداختن به آن ها وجود دارد بدیهی است(۱۲).
 تاریخچه بهداشت در جهان
 تا ۳۹۰۰ سال قبل از میلاد مسیح، بیماری صرفاً یک بلا ی آسمانی به شمار می آمد و کسی قادر به یاری بیماران نبود. در این دوران مردی یونانی به نام اسقلیبوس اولین انسانی بود که نام طبیب بر خود نهاد.

تاسیس سازمان جهانی بهداشت
در سال ۱۹۴۶ اساسنامه سازمان جهانی بهداشت به تصویب
رسید و در سال ۱۹۴۸ میلادی به مرحله اجرا گذاشته شد.
علت به وجود آمدن این سازمان که در سطح جهانی فعالیت
می نماید، این بود که بیماری را دشمن مشترک بشریت در
سراسر جهان می دانستند. زیرا اگر یک بیماری واگیر در
کشوری شیوع یابد، سایر ممالک از آن در امان نیستند.
کشورهای عضو سازمان بهداشت جهانی با مبادله اطلاعات و
تجربیات خود برای رسیدن به بالاترین سطح ممکن بهداشت،
در سراسر جهان با یکدیگر همکاری می کنند (۱۳).

اسقلیبوس دختری به نام هیژی داشت و یک شب که از
معالجه بیماران فراغت پیدا کرد و به خانه آمد و مشغول تهیه
دارو گشت، دخترش به او گفت: آیا بهتر نیست که این همه
کوششی را که برای درمان و مداوای بیماران به کار می برید
صرف تدابیری کنید که نگذارید مردم مریض شوند؟ اسقلیبوس
از آن روز به بعد شالوده رشته جدیدی را در طبابت ریخت
مبنی بر اینکه به مردم دستوراتی می داد که چه کنند تا بیمار
نشوند. وی به افتخار دخترش هیژی این عمل را به زبان یونانی
«هیژی نیوس» نام نهاد که به زبان انگلیسی (Hygiene) می
گوئیم.

References:

۱. تلخیص پژوهشی در تاریخ پزشکی و درمان آمریکا، افریقا و اقیانوسیه، چاپ اول، انتشارات سرمدی، ۱۳۸۵ ص ۵۸۷، ۶۲۶، ۶۱۹، ۸۱، ۸۰، ۳۵، ۳۴، ۳۲، ۱۹
۲. شمس اردکانی محمدرضا، ذوالفقاری بهزاد، ترکی مهدی، روزبهنی اکبر، مروری بر تاریخ و مبانی طب سنتی اسلام و ایران، چاپ اول، تهران، انتشارات صهبای دانش، ۱۳۸۹
۳. سرهرودی شادی، طب سنتی، چاپ دوم، موسسه فرهنگی انتشاراتی حیان، ۱۳۸۶، ص ۹ و ۱۰ و ۱۱
۴. یونت. لیزا، تاریخ پزشکی، ترجمه رضا یاسانی، چاپ سوم، انتشارات ققنوس، ۱۳۸۹، ص ۱ و ۲ و ۱۸ و ۱۹
۵. سرورالدین محمد، طب الکبیر یا فرشته نجات، چاپ شانزدهم، تهران ۱۳۷۵
6. available at: <http://www.cam.ir/HomePage.aspx?TabID=1&Site=DouranPortal&Lang=fa-IR> available.[3574][3575][3560][3576][3580][3540][3541][3543] (access in 2012)
7. complementary and alternative medicine current policies and policy issues in new zealand and selected countries, ministerial advisory committee on complementary and alternative health, new zealand, 2003
۸. سازمان جهانی بهداشت، استراتژی طب سنتی سازمان جهانی بهداشت. ترجمه حسین رضایی زاده، ویراستار محسن ناصری، انتشارات علوم پزشکی تهران، ۱۳۸۴
9. Available at: http://en.wikipedia.org/wiki/Health_in_China. (accessed in 2012) Available at: http://en.wikipedia.org/wiki/Traditional_Chinese_medicine. (accessed in 2012) Available at: http://en.wikipedia.org/wiki/Health_informatics_in_China. (accessed in 2012)
۱۰. داورپناه احمد، مهدیقلیخان رامین، مدیریت مدارک پزشکی، جلد اول، انتشارات معاونت پژوهشی
۱۱. بیضاوی عبدالمجد، مختصر در علم تشریح، درسنامه کالبدشناسی پزشکی کهن، تصحیح و تحقیق دکتر سیدحسین رضوی، انتشارات موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران- دانشگاه مک گیل (با همکاری مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل دانشگاه علوم پزشکی مازندران)، تهران ۱۳۸۷
۱۲. فصلنامه اسناد مطبوعات و متون، ویژه نامه تاریخ پزشکی، دوره دوم، سال دوم، پاییز ۱۳۸۹، صاحب امتیاز: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، مدیر مسئول و سردبیر: رسول جعفریان، ص ۲۹۳
۱۳. اطلس ملی ایران، بهداشت، جمهوری اسلامی ایران، سازمان برنامه و بودجه، سازمان نقشه برداری کشور، جلد ۳، ۱۳۷۴